

KAPITTEL 1

Rom, etikk og livsverden

Inger Marie Lid og Trygve Wyller

Hver morgen, på vei opp trappen og ut i gaten fra T-banestasjonen, sitter hun der. Hver morgen tenker jeg på alt jeg vet om hvor viktig det er å være imøtekommende overfor fremmede medmennesker, og hvorfor de sitter der med koppen sin, og om det er riktig og om det er best etc. Og så går jeg videre. Men jeg liker ikke at de sitter der og minner meg på noe som jeg ikke vet hva er. Samtidig kjenner jeg sterk uro ved at jeg ikke liker det. Det er kommet fremmede inn i mitt rom, men hvordan fremmede skal møtes, generøst eller avventende, det er det vanskelige spørsmålet.

I denne boken skriver forskere med ulik faglig bakgrunn om konkrete situasjoner, i nåtid og i fortid, der temaet å være fremmed og hjemme i samme rom står i sentrum. Forskergruppen bak boken har arbeidet med dette stoffet i noen år nå, men i løpet av høsten 2015 og våren 2016 ble temaet radikalt aktuelt gjennom «flyktningkrisen». I 2017 er temaet igjen annerledes: Motstanden mot flyktninger og migranter vokser, mest synlig i Trumps USA, men også i en rekke europeiske land. Uansett skiftende politiske konstellasjoner, det handler helt konkret om hvor mange «fremmede» som skal få være i samme rom, og i ekstreme tilfeller: om våre rom i det hele tatt skal ha noen fremmede. Noen mener det er bedre å hjelpe mennesker *der de er*. Det er et stadig sterkere synspunkt i alle nasjonalistiske og populistiske grupperinger, både i vårt land og internasjonalt. Når dette sies om mennesker på flukt, betyr *der de er* vanligvis konfliktens nærområder. Mennesker som drives på flukt på grunn av borgerkrig i Syria skal helst hjelpes i nabolandene, slik at de ikke reiser langt fra nærområdene og kommer som fremmede til oss.

Spørsmålet og utfordringen er hvordan en annen og mer generøs utvikling kan begrunnes og praktiseres. Denne boken handler ikke først og fremst om flyktningekrisen og de forskjellige politisk begrunnede forslag som dukker opp til enhver tid. Men vi håper at det vi presenterer kjennes relevant, også for dem som leter etter de gode argumenter, de viktige praksiser og noen skisser av alternativer. Vårt tema er hvilke etiske forpliktelser som følger av det å være i samme rom, hva slags menneskelighet vi er forpliktet på fordi vi deler rom, og hvilke former for asymmetri som kommer til syne og som vi bør kritisk motarbeide når vi er i samme rom.

Historisk har de fleste samfunn tradisjonelt «løst» problemet med de fremmede ved å skille dem ut, la dem være i utkanten, på landet, i institusjoner, helst usynlige. Det er slike rom den franske sosialfilosofen Michel Foucault kaller heterotopier, de andre rommene. Flere av de historiske artiklene i denne boken fremstiller og diskuterer slike rom. Men den etiske utfordringen i vår tid er likevel først og fremst knyttet til at de fremmede ikke lenger kan være bare i utkanten, fordi politiske kamper for menneskeretter har endret det tradisjonelle landskapet. De «fremmede» er her, midt i sentrum, eller forventer å være der. Hva slags rom er det, hva slags etiske fordringer stiller denne typen fremmede rom midt i det velkjente oss overfor? Dette er et gjennomgripende tema i alle kapitlene i denne boken, enten de er historisk orienterte eller analyserer praksiser og holdninger fra vår egen samtid.

Trygve Wyller fremstiller rom og livsverden inne i et prosjekt for irregulære flyktninger. Inger Marie Lid diskuterer inkludering og ekskludering, med utgangspunkt i Martha Nussbaums teorier om medborgerskap og funksjonsnedsettelse som en form for annerledeshet. Kaia Rønsdal bruker Henri Lefebvres teorier om rom og produksjon av rom til etisk å drøfte hva det vil si å leve i samme rom. Marta Maria Espeseth diskuterer kjønn og rom med utgangspunkt i frelsesarmelederen Othilie Tonning. Adelheid Hummelvoll Hillestad drøfter hvordan kunnskap om og oppmerksomhet på hvordan personer med demens opplever rom, er viktig for kvaliteten i demensomsorgen. Birgitte Lerheim viser hvordan viktige sider av romteori kan være fruktbare fortolkninger av nye bibliotekrom. Cathrine Grimsgaard gir et kritisk perspektiv på bruken av samtalerommet i et prosjekt for pårørende barn. Kjetil Hafstad viser hvordan inkludering av fremmede har vært et sentralt tema i nyere norsk historie. Knut Ruyter presenterer historien om de katolske St. Josephsøstrene i Norge som en case om hvordan det norske, protestantiske storsamfunnet reagerte overfor religiøse fremmede.

Romlige fortellinger om gjestfrihet

Når forfrosne flyktninger sykler over grensen ved Kirkenes eller risikerer drukning i bølgene i Middelhavet, hører vi veldig ofte fra dem som tar imot at det handler om gjestfrihet. Å ta imot en utenfra inn i mitt hjemlige rom er fortsatt noe som hører til en moralsk fellesverdi. At det er omstridt politisk hva gjestfrihet betyr og hvordan det skal praktiseres, er en annen sak.

I denne boken spiller derfor dette motivet en viktig rolle, men vår tilgang til gjestfrihet er ikke først og fremst på et individuelt mikronivå. Gjestfrihet kreves av den enkelte, men det finnes samtidig også kulturelle, sosiale og politiske betingelser på makronivå som påvirker hvordan gjestfrihet og raushet kommer til uttrykk. I internasjonal forskning er «vendingen mot rommet» (the spatial turn) blitt stadig mer tydelig. Vi er i felles rom eller vi flytter oss fra et rom til et annet, og de rommene vi flytter inn i, er blitt til før vi kom. Oppmerksomhet på rom skaper en annen tilgang til etisk og moralsk tenkning enn om vi først og fremst fokuserer på det individuelle, det som er mitt individuelle ansvar.

Inspirasjonen til å utforske rommenes etiske betydning kommer fra mange hold. I dag er rom (engelsk: space/place, Casey, 1997) et viktig perspektiv og aspekt i mange faglige sammenhenger, men kanskje ikke så ofte på de områder som denne bokens kapitler analyserer og tolker. Men felles for de fleste rom-baserte tilnærminger, nesten uansett disiplin, er at de direkte eller indirekte er inspirert av Foucault. I dag kjenner mange til at Foucault for flere tiår siden skrev det korte essayet «Om de andre rommene – heterotopias» (Foucault, 1986). Foucaults innflytelsesrike poeng er at rom former oss på en langt mer grunnleggende måte enn vi tenker oss i det daglige, og det finnes noen spesielle rom, de andre rommene (heterotopiene), som former oss i særlig grad.

De andre rommene slik de fremstilles av Foucault, er alt fra gamledagers kostskoler, tukthus og fengsler til museer, hospitaler, asyl og avsidesliggende «kolonier». Slike rom former og preger samfunnet rundt dem fordi de kaster kritiske lys på det som er rundt og utenfor. Denne boken behandler noen av de typer rom som Foucault er opptatt av (hospitaler, kirker), men også moderne rom og steder som er offentlige og skal være allment tilgjengelige, som byrom, bibliotek og treffsteder for barn med psykisk syke foreldre. Vi

følger i det samme sporet, men vi tar også et skritt videre. Bokens særlige fokus er på den normativitet som vi møter når vi legger vekt på at heterotopien ikke lenger er i utkanten, men midt i hverdagen og midt i de nye, åpnere institusjonene.

I bokens kapitler konkretiserer og presiserer vi de etiske perspektiver som melder seg i analysene av disse heterotopiske rommene. Hvilke etiske fordringer stiller de oss overfor? Spørsmålet om anerkjennelse av og ansvar for fremmede er ikke et nytt etisk tema, men snarere klassisk innen etikken. I boken setter vi dette temaet inn i et romlig perspektiv og bringer ulike refleksjoner om hvordan forholdet mellom nyankomne, fremmede og de som allerede er til stede i rommene har spilt en viktig rolle i norsk historie de siste to hundre årene. Ved å vektlegge rommet som en analytisk kategori ønsker forfatterne å belyse hvordan fremmede påvirker rom ved å ta dem i bruk på sine egne måter og ut fra egne ønsker og forutsetninger.

Interessen for rom er likevel slett ikke en abstrakt teoretisk interesse. Forfatterne av kapitlene i boken arbeider med ulike former for praksis. Poenget er at rom er noe man gjør, noe man deler eller noe noen har bedre tilgang til enn andre: «Al praksis (kropslig og narrativ) er rumlig. Herigennem skabes socio-materialitet og atmosfære, territorierer og beboelige steder, grænser, forbindelser og ruter, arrangementer og sammenføjelinger, geografiske forestillinger mv. Alt sammen elementer, der i interaktion igen påvirker praksis. Rum bliver i den sammenhæng et relationelt fænomen, konstitueret i praksis og interaktion, nærvær og fravær, altid åbent, altid under produktion. Rom er et verbum, ikke et substantiv» (Simonsen, 2010, s. 44).

Kirsten Simonsens tanke om at rom er et verb, noe man gjør, står sentralt i de aller fleste av kapitlene i denne boken. Samtidig går vi et viktig skritt videre. Vi legger stor vekt på at det fellesskapet vi handler i, også spiller en vesentlig rolle for etikken. Den normative grunntanken i denne boken er at den etiske fordringen møter oss fordi vi er bundet til hverandre i et fellesskap. Vektleggingen av det etiske som utvikles ved at vi allerede er bundet til hverandre og forpliktet på hverandre i rommet, skiller mange av bidragene i denne boken fra andre prosjekter om rom. Fellesskapene og fellesskapenes livsverdener er ikke individuelle abstrakte størrelser, livsverdenen er konkret, romlig og felles, den deles med andre i større eller mindre grad.

Det er selvsagt ikke bare en harmonisk og problemfri situasjon. For noen er utfordringen at bestemte fellesskap og livsverdener ikke åpner seg eller er så fylt av asymmetriske relasjoner at de oppleves som ekskluderende. Og samtidig er mennesker også utlevert til hverandre inne i dette (heterotopiske) rommet. Vårt poeng er at selve det å være utlevert til hverandre og dele et rom innebærer noen etiske fordringer som det tilligger alle, og kanskje særlig de med den mest opplagte maktposisjonen, å leve opp til og å bringe videre. En viktig oppgave for profesjonelle er å erkjenne og forstå det etiske i denne felles livsverdenen.

Gjestfrihet og livsverden

Det sentrale temaet i denne boken er hva det innebærer at de heterotopiske rommene ikke lenger er utenfor og på grensene, men er midt i hverdagens, midt i arbeidsliv og naboskap. Det skjer selvsagt ikke uten ambivalens og spenninger. Den tyske filosofen Bernhard Waldenfels (2011), og flere med ham, kaller erfaringen av å bli del av det samme rom, til tross for fremmedheten, for *hospitality*. Hospitality er et positivt begrep, men ordet rommer også makt og dualisme. Dette er den kritiske siden av diskusjonen om romlig praksis, etikk og fremmedhet og en av de viktigste grunnene til at alle diskusjoner om slike temaer raskt blir spenningsfylte og vanskelige. Hospitality er i slekt med det norske ordet *gjestfrihet*. Gjestfrihet er et asymmetrisk begrep, et «jag» med makt og eierskap over et rom viser en inviterende holdning overfor den andre, som ikke har makt og eierskap over rommet. Begrepene *hospitality* og *gjestfrihet* har derfor også en dimensjon av ambivalens.

Seyla Benhabib (2006) har utforsket denne ambivalensen, inspirert av Jaques Derridas bruk av begrepene *hostis* og *hospice*. Hostis kan vise til både «vert» og «fiende» og finnes både i begrepet *hostility* og *hospitality*. Her avdekkes en ambivalens ved det fremmede; er den fremmede venn eller fiende? Derrida setter ordene sammen og lager ordet *hostipitality* for å beskrive det øyeblikket, den erfaringen det er ikke å vite om den andre er venn eller fiende. Seyla Benhabib lar dette begrepet bli en del av sin teori om kosmopolitisme. Vi møter hverandre i en konkret situasjon, men det er uklart om den andre (og jeg selv) er venn eller fiende. Tillit mellom mennesker i det offentlige rom og i felles handlingsrom må bygge på dette skjøre og sårbare grunnlaget.

Flere av kapitlene i antologien, og avslutningskapitlet, vil utdype eksplisitt eller implisitt denne tvetydigheten. I avslutningskapitlet vil vi trekke det videre gjennom et argument om at en forståelse av rom som en relasjonell etisk praksis med nødvendighet gir en dynamisk romforståelse. Det rommet vi deler med fremmede og kjente, er ikke et rom og en praksis som er gitt en gang for alle, men både rommet og praksisene er dynamiske og påvirkes av dem som bruker rommene. Dermed gir det mindre mening å spørre hvem som eier rommene, fordi vi alle, både fremmede og ikke-fremmede, deler rommene i helt konkret forstand og må finne ut av å leve i rom og fellesskap som er i stadig forandring.

Men det er naivt å tro at slike forandringer skjer uten at makt og interesser er involvert. Den som opplever å eie et rom, vil ofte ønske å fortsette med det, også selv om han eller hun kan være villig til å strekke seg så langt at andre inviteres inn. Den britisk-australske filosofen Sara Ahmed (Ahmed, 2000) har i flere sammenhenger kommet med viktige bidrag ved å påpeke og utfordre maktforholdene mellom et *oss* og et *dem*. Ahmed ser en risiko for at den gjestfrie, som er i en maktposisjon, gjør den fremmede til et eksotisk objekt. For Ahmed handler gjestfrihet derfor om å unngå at den fremmede blir «fetisjert» som «fremmed». Ahmeds kritikk av «fetisjeringen av fremmede» er representativ for den nyere postkoloniale vendingen i internasjonal etikk og vitenskapsteori. Vi må praktisk og teoretisk avvikle tanken om at noen er hjemme og andre er fremmede, akkurat som vi må avvikle forestillingen om at noen hjelper og noen mottar.

Ahmed hevder at å fremstille noen som fremmed fører til at asymmetrien mellom den vi definerer som fremmed og «oss» blir opprettholdt og videreført. Den mest grunnleggende diskusjonen om dette fører Ahmed ved å videreutvikle og kritisere Levinas' grunntanke om at det først er i møtet med den fremmede andre at vi møter oss selv.

For Ahmed er Levinas' tenkning en måte å generalisere den fremmede andre på slik at det konkrete møtet forsvinner til fordel for et helt kontekstløst og ikke-konkret møte. Ifølge Ahmed innebærer dette at selve denne konstruksjonen av den fremmede er feil. Hun er dermed grunnleggende kritisk til sider ved dagens filosofi fordi den innebærer at den «fremmede» blir «fetisjert» (Ahmed, 2000). Slik Ahmed ser det, er konsekvensen at den andre ikke møtes konkret som en annen, men at man i stedet opprettholder dikotomien mellom fremmede og ikke-fremmede.

Fremmed liv og forpliktelsen

Tross kritikken av fetisjeringen av den andre, er Ahmed samtidig sterkt opptatt av det som binder oss og de andre sammen. Vi kan ikke tenke om oss selv uten å tenke om oss som knyttet til, og formet av, vårt liv med andre. Dette er det andre perspektivet som er viktig å bringe inn i diskusjonen om rom og etikk. Fenomenologene kaller dette felles, pregende livet for livsverdenen. Den tyske filosofen Bernhard Waldenfels mener at erfaringer av det fremmede er noe av det viktigste ved det å være menneske. Han tar utgangspunkt i at enhver erfarer grader av hjemløshet i sitt eget liv. Waldenfels formulerer dette slik:

«The place or *Topos* of our experience shows certain aspects of a not-place, of an *Atopia*. We have never been and will never be completely at home in the world, widening from the narrowness of a home-world to a world home e.g. from the *oikos* to a sort of cosmopolis» (Waldenfels, 2011 s. 126).

Den innledende anekdoten fra T-banestasjonen illustrerer saken. Det er ikke tiggeren med koppen alene som er tema i denne mikrohistorien, for Waldenfels handler den så absolutt *både* om den som ser, om tiggeren og om møtet mellom de to. Ambivalensen blir til i møtet mellom den som tigger og den som går forbi. Det hører med til det menneskelige å bli berørt av den andre vi møter i rommet, slik som tiggeren. Waldenfels kaller dette for «pathos», kanskje best oversatt med medlidenhet eller medfølelse.

Tiggeren forventer en konkret handling av den forbipasserende: stopp opp og legg penger i koppen. Hun har en fordring til den andre. Men Waldenfels mener det er noe som er «før» handlingen min, før selve det konkrete at den forbipasserende putter penger i koppen. Vi sanser den andres, den fremmedes kroppslige nærvær lenge før vi tenker med hodet eller føler med hjertet. Pathos er dette grunnleggende som skjer før. Det primære er at et jeg beveges av dette fremmede. Denne berørtheten er også romlig, i sansningen av den andre som går forut for alle vurderinger, knyttes vi sammen og danner forpliktende rom. Men utfordringen er hvordan denne romligheten, denne forpliktelsen som blir til der vi møtes, kan konkretiseres inn i en relasjonell, gjennomtenkt og generøs praksis.

Denne typen utfordringer oppstår innenfor visse samfunnsmessige og politiske betingelser. Det finnes en velferdsstat, og det finnes lover, forskrifter og konvensjoner som regulerer vår samhandling med andre, ikke minst i den profesjonelle hverdagen. Men dette er ikke tilstrekkelig for å forstå de etiske

aspektene ved vårt samfunns romlige praksiser. Vi tror at kunnskap om hvordan romligheten former oss, kan gjøre oss til bedre medborgere og bedre profesjonelle, i hverdagsliv og i yrkesliv.

Denne boken henvender seg til bachelor- og masterstudenter i helse- og sosialfag og i samfunnsfag og etikk. Men den henvender seg også til profesjonsgruppene og en bredere allmennhet som mer enn på lenge utfordres av spørsmålet om hva generøse rom er, hvordan de kan utvikles og hvordan de kan forme oss. Boken vil være et bidrag til å utvikle og begrunne den etiske dømmekraften som både profesjonelle og folk flest må ta i bruk for å utvikle og verne slike rom og bli oppmerksom på verdien av dem.

Det politiske systemet gir rammene for den fremtidige velferdsstaten og hvor generøst det sosiale medborgerskapet skal være i årene som kommer. Men de siste tiårenes kunnskap er at det nye, inkluderende medborgerskapet ikke bare formes og bestemmes av gode rammer, så viktige de enn er. Det generøse vokser også frem fra praksiser vi alle er involvert i, og fra betydningen av de rom vi bygger og bor i, både historisk og i vår egen samtid. De ni første kapitlene som nå følger, konkretiserer – og teoretiserer – den tematikken vi har presentert kort ovenfor. Kapittel 5, 9 og 10 setter også hovedtemaet inn i et historisk perspektiv. De viser at utfordringen til generøse rom ikke er funnet opp i dag. Boken avsluttes med et avslutningskapittel der de to redaktørene peker på hvordan den etiske og romlige fortolkningen også åpner nye og viktige perspektiver i diskusjonen av medborgerskap/citizenship.

Litteratur

- Ahmed, S. (2000). *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. New York: Routledge.
- Benhabib, S. (2006). *Another Cosmopolitanism. Hospitality, Sovereignty and Democratic Iterations*. Oxford: Oxford University Press.
- Casey, E.S. (1997). *The fate of place: a philosophical history*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Foucault, M. (1986). Of Other Spaces. Utopias and Heterotopias, *Diacritics* 16, s. 22–27.
- Simonsen, K. (2010). *Rumlige praksiser: Konstitution af rum mellem materialitet og representation*. *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie*, nr. 57, s. 35–47.
- Waldenfels, B. (2011). *Phenomenology of the alien: basic concepts*. Evanston: Northwestern University Press.